

ОБ'ЄКТ ТА ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

Іщенко В.В.

викладач кафедри публічного права

Національного технічного університету України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського "

У статті розглянуто погляди вітчизняних та зарубіжних (переважно російських) фахівців на проблему об'єкта та предмета адміністративних правопорушень у сфері оподаткування. Досліджено різні види об'єктів адміністративних правопорушень у сфері оподаткування (зокрема, загальний, родові, видові). Окрему увагу приділено питанню про предмет адміністративних правопорушень у сфері оподаткування.

В статье рассмотрены взгляды отечественных и зарубежных (преимущественно российских) специалистов на проблему объекта и предмета административных правонарушений в сфере налогообложения. Исследованы различные виды объектов административных правонарушений в сфере налогообложения (в частности, общий, родовые, видовые). Отдельное внимание уделено вопросу о предмете административных правонарушений в сфере налогообложения.

The article deals with the views of native and foreign (mainly Russian) specialists on the problems of the object and the subject of the administrative offences in the taxation sphere. Different types of object of administrative offences in the taxation sphere were researched (in particular: general, patrimonial and specific ones). Separate attention was spared to the question of the subject of administrative offences in the taxation sphere.

Ключові слова: адміністративні правопорушення; податкові правопорушення; оподаткування; об'єкт; предмет.

Постановка проблеми. Конституція України закріпила обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ч.1 ст.67). Проте з тих чи інших причин платники податків не завжди виконують цей обов'язок перед державою. У зв'язку цим держава змушена застосовувати до правопорушників у сфері оподаткування різноманітні заходи державного примусу, серед яких одним із найбільш дієвих є адміністративна відповідальність. Тому дослідження об'єкта та предмета адміністративних правопорушень у сфері оподаткування має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі України фактично відсутні комплексні дослідження з питань об'єкта та предмета адміністративних правопорушень у сфері оподаткування. Ці питання розглядаються лише в окремих працях вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених відповідальності за правопорушення у сфері оподаткування та адміністративній відповідальності у сфері оподаткування. Проте й у зазначених роботах дослідженню об'єкта адміністративних правопорушень у сфері оподаткування не приділено достатньої уваги. Питання ж про предмет адміністративних правопорушень у сфері оподаткування, як правило, залишається, поза увагою дослідників.

Метою нашої статті є аналіз поглядів вітчизняних та зарубіжних фахівців на проблему об'єкта та предмета адміністративних правопорушень у сфері оподаткування, спроба узагальнити їх та уточнити дефініції об'єкта та предмета адміністративних правопорушень у сфері оподаткування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Донині у вітчизняній та російській літературі немає єдиного погляду з приводу того, що є об'єктом податкових правопорушень загалом та адміністративних правопорушень у сфері оподаткування зокрема.

Найбільш широке, на нашу думку, визначення загального об'єкта податкових правопорушень запропонували Т.А. Ашомко та О.М. Проваленко, визначивши його як групу суспільних відносин, що регулюються та захищаються законодавством про податки та збори [1, с.33]. Н.В. Фролова, зокрема, вважає, що об'єктом податкових правопорушень є податкове правовідношення, зокрема, фінансові інтереси держави, дохідна частина бюджету та позабюджетних фондів, а також інші блага, охоронювані податковим законом [2, с.97-98]; М.В. Лушнікова – відносини по стягненню податків та зборів; відносини, що виникають в процесі здійснення податкового контролю [3, с.152]; Л.В. Меліхова – фінансові інтереси держави, які виражаються в відносинах по стягненню податків та зборів [4, с.138]; О.В. Щербанюк – суспільні відносини, що виникають з приводу сплати громадянами податків у

відповідні бюджети та фонди між ними та державою в особі податкових органів [5, с.192]; М.П. Кучерявенко та О.А. Лукашев – відносини, що регулюють встановлений порядок реалізації податкового обов'язку платником податків, порядок обчислення, сплати, стягнення податків, податкової звітності та податкового контролю [6, с.316; 7, с.220]; М.П. Кучерявенко, Н.Ю. Пришва, Г.А. Конишев, З.М. Будько – суспільні відносини, що виникають між суб'єктами податкових правовідносин з приводу забезпечення надходження податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджету і цільових фондів коштів [8, с.280; 9, с.134-135; 10, с.25; 11, с.8-9]; М.Ф. Легкова та В.Б. Марченко – суспільні відносини з приводу сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, відносини податкового контролю, інші відносини, які охороняються законодавством про податки і збори [12, с.116; 13, с.333; 14, с.107]; Е.С. Дмитренко – соціальні цінності у сфері оподаткування (система податків, прав і свобод платників податків, порядок ведення бухгалтерського обліку та звітності, контрольні функції податкових органів), посягання на які призводить до ненадходження коштів до доходної частини бюджету чи державних цільових позабюджетних фондів [15, с.166-167].

М.П. Кучерявенко та О.А. Лукашев фактичним родовим об'єктом податкових правопорушень вважають суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави, її фінансові інтереси, у процесі реалізації яких формується дохідна частина бюджетів та державних цільових (централізованих грошових) фондів" [6, с.316-317; 7, с.220; 16, с.262]. Близька до наведеної вище позиція О.С. Шарова та Ю.О. Крохіної, які вважають об'єктом податкових правопорушень (проте загальним) фінансові інтереси держави, пов'язані з формуванням та виконанням бюджетів різних рівнів та позабюджетних фондів, а також інші інтереси, що охороняються податковим законом. До безпосереднього ж об'єкта податкових правопорушень, на їхню думку, відносяться владні відносини по стягненню податків та зборів у Російській Федерації, а також відносини, що виникають у процесі здійснення податкового контролю [17, с. 10; 18, с.495-496].

А.В. Передернін та А.В. Роздайбіда також виділяють загальний, родові та видові об'єкти податкових правопорушень. Загальним об'єктом податкових правопорушень, на їхню думку, є сукупність суспільних відносин (встановлений порядок) у сфері державного управління податковою системою. Родові об'єкти являють собою систему суспільних відносин, що забезпечують нормальне функціонування податкової системи та її складових елементів. Видові об'єкти утворюють близькі за змістом і характером відносини, що забезпечують нормальне функціонування елементів, пов'язаних із податковим обліком і контролем, обчисленням і сплатою податків тощо. Вказані вчені виділяють 11 видових об'єктів: відносини, що забезпечують своєчасне і повне здійснення податкових обліків і звітності; відносини, що забезпечують нормальну діяльність податкових органів під час здійснення податкового контролю; відносини, що забезпечують повне і своєчасне виконання кожним платником податків податкових зобов'язань; порядок введення податків, порядок обчислення, стягнення податків, порядок витрачання податкових коштів; відносини, що забезпечують захист прав і свобод платників податків у податкових правовідносинах [19, с.15; 20, с.52-54, 165-170; 21, с.101-102; 22, с.11-12].

Ю.М. Старилов виділяє загальний та спеціальний об'єкт податкового правопорушення. Під загальним об'єктом податкового правопорушення він розуміє суспільні відносини в податковій сфері, в галузі охорони державних фінансових та суспільних інтересів, врегульованих нормами податкового права. До спеціального об'єкта податкового правопорушення він відносить конкретні відносини, які регулюються та охороняються відповідними нормами податкового права [23, с.60-61].

Є.С. Єфремова виділяє загальний та родові об'єкти податкових правопорушень. Так, загальним об'єктом податкових правопорушень є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з виконанням обов'язку по сплаті податків та зборів, а також здійсненням податкового контролю. Родовими об'єктами є суспільні відносини, спрямовані на забезпечення дохідної частини бюджету; пов'язані з проведенням податкового контролю. Родові об'єкти деталізуються відповідно безпосередніми, до яких належать: суспільні відносини, спрямовані на виконання платником податків обов'язку по сплаті податку; на виконання податковим агентом обов'язку по перерахуванню суми податку до бюджету; пов'язані з виконанням обов'язку постановки на податковий облік; спрямовані на виконання обов'язку сприяти здійсненню податкового контролю; на виконання обов'язку по наданню різного роду документів та відомостей [24, с.21-22; 25, с.126-127].

О.І. Мещерякова виділяє загальний, видовий та безпосередній об'єкти податкових правопорушень. Під загальним об'єктом вона розуміє встановлений державою та муніципальними утвореннями порядок встановлення та стягнення податків та зборів. В якості видового об'єкта вона розглядає відносно відособлені правила діяльності суб'єктів податкових правовідносин, наприклад, правила обчислення та сплати податків та зборів.

Безпосереднім об'єктом, на її думку, стають ті конкретні правила, за порушення яких передбачено відповідальність [26, с.50].

На думку А.О. Ніколаєва, безпосереднім об'єктом податкових правопорушень є дохідна частина відповідного (федерального, регіонального, місцевого) бюджетів, фінансні інтереси держави [27, с.81].

Відсутність одностайного погляду серед фахівців спостерігається і щодо того, які ж відносини є об'єктом адміністративних правопорушень у сфері оподаткування.

Так, Т.В. Телятицька вважає, що адміністративні правопорушення в галузі оподаткування посягають на встановлений порядок оподаткування, на права та охоронювані законом інтереси учасників даних правовідносин [28, с.8]. В якості родового об'єкта адміністративних правопорушень в галузі оподаткування вона виділяє систему суспільних відносин, що охороняється адміністративним законодавством, складається в процесі економічних відносин, а в якості безпосереднього об'єкта – суспільні відносини, що виникають в процесі встановлення порядку обчислення та сплати податків та інших обов'язкових платежів, а також здійснення контролю за своєчасністю та повнотою їх сплати [28, с.10-11].

А.В. Гончаров та Л.Б. Рейдель вважають, що родовим об'єктом (на думку О.Ю. Шорохова – видовим об'єктом) адміністративних правопорушень у сфері оподаткування є врегульовані нормами права суспільні відносини з приводу виконання фізичними особами та організаціями своїх обов'язків по сплаті податків, а також інших обов'язків у сфері оподаткування та зборів. Видовими об'єктами, на їхню думку, є: 1) відносини, що виникають з приводу сплати податків та зборів особами, на яких такий обов'язок покладено податковим законодавством; 2) відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням податкового контролю. Безпосереднім об'єктом вказані фахівці вважають порядок сплати податків та зборів, порядок виконання інших обов'язків у сфері оподаткування та зборів, в тому числі обов'язку постановки на облік у податковому органі, ведення податкового обліку, подання податкової та бухгалтерської звітності тощо [29, с.12-13; 30, с.45-47, 132; 31, с.15; 32, с.14; 33, с.56-57]. На погляд О.М. Хольченкова, об'єктом адміністративного проступку у сфері оподаткування є суспільні відносини, які виникають у процесі встановлення, введення податків і платежів податкового характеру, справляння податків [34, с.124-125].

Таким чином, **родовим об'єктом адміністративних правопорушень у сфері оподаткування** є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з виконанням обов'язку по сплаті податків та зборів, а також із здійсненням податкового контролю, а **видовими об'єктами адміністративних правопорушень у сфері оподаткування** – порядок ведення податкового та бухгалтерського обліку, складання та подання податкової та фінансової звітності; правовідносини по сплаті податку на доходи фізичних осіб та подання декларацій про доходи; правовідносини, пов'язані із здійсненням податковими органами своїх контролюючих функцій; система оподаткування; права та свободи платників податків; правовідносини, пов'язані з виконанням доходної частини бюджету.

Переважає більшість фахівців, що досліджують правопорушення у сфері оподаткування, залишають поза своєю увагою питання про їх предмет, хоча воно в літературі також залишається дискусійним. Так, О. Рибченко та І. Яценко предметом адміністративного правопорушення законодавства України про оподаткування вважають визначений законодавством України порядок обліку, обчислення та сплати податків та інших обов'язкових платежів [35, с.34], хоча насправді це не предмет, а об'єкт правопорушення. З.М. Будько предметом податкового правопорушення вважає грошові кошти, які належать до сплати у формі податку, збору (обов'язкового платежу) [11, с.9]. На думку О.Ю. Шорохова, предметом адміністративних правопорушень у сфері податків та зборів можуть бути будь-які документи, що містять необхідні відомості, необхідні для здійснення контролю за правильністю обчислення, утримання або перерахування податків [33, с.57]. На нашу думку, погляди на предмет З.М. Будька та О.Ю. Шорохова взаємно доповнюють одне одного. Слід зауважити, що в працях окремих російських авторів (А.В. Гончаров, Л.Б. Рейдель) висловлювалася точка зору, що правопорушення, які посягають на порядок сплати податку, є безпредметними, оскільки вони вчиняються шляхом бездіяльності [29, с.13; 30, с.48-51; 31, с.15-16].

У кримінально-правовій науці України предметом злочину, передбаченого ст.212 КК, називалися податки, збори, інші обов'язкові платежі, що входять до системи оподаткування, введені у встановленому законом порядку [36, с.461; 37, с.111; 38, с.15]. Схожої точки зору притримується Я.М. Кураш [39, с.8]. Проте, більш точною, на наш погляд, виглядає позиція Л.П. Брич, В.О. Навроцького, Ю.В. Сухова та А. Смирнової, згідно з якою предметом цього злочину є грошові кошти, які внаслідок ухилення від сплати обов'язкових платежів, що входять у систему оподаткування і встановлені уповноваженим на те органом із дотримання

передбачених законодавством процедури та правил, фактично не надійшли до бюджетів відповідного рівня та/або Пенсійного фонду [40, с.161, 170-171, 179; 41, с.9; 42, с.87]. Схожої точки зору дотримуються Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, Д.А. Глебов та О.І. Ролік [43, с.98-99, 103; 44, с.101; 45, с.72, 82; 46, с.591; 47, с.38].

Таким чином, **предметом адміністративних правопорушень у сфері оподаткування** є грошові кошти, що підлягають сплаті як податки, збори та інші обов'язкові платежі, що входять до системи оподаткування України, які фактично не надійшли до бюджетів відповідного рівня, а в певних випадках – і будь-які документи, що містять необхідні відомості, необхідні для здійснення контролю за правильністю обчислення, утримання або перерахування податків.

Подальші дослідження окресленої проблеми, на нашу думку, мають бути спрямовані на уточнення об'єкта та предмета як адміністративних правопорушень у сфері оподаткування загалом, а також об'єктів та предметів окремих складів адміністративних правопорушень у сфері оподаткування.

Література:

1. Ашомко Т. А. Налоговый кодекс: правонарушение и ответственность / Т. А. Ашомко, О. М. Проваленко. – М. : ООО НПО "Вычислительная математика и информатика", 2001. – 80 с.
2. Фролова Н. В. Понятие и состав налогового правонарушения / Н. В. Фролова // Государство и право. – 1999. – № 7. – С. 97–101.
3. Лушникова М. В. Правовые основы налоговой системы: теория и практика : учеб. пособие / М. В. Лушникова. – Ярославль, 2000. – 212 с.
4. Мелихова Д. В. Финансовое право : учебник / Д. В. Мелихова. – М. : Издательско-торговый центр "Маркетинг", 2001. – 238 с.
5. Щербанюк О. В. Громадянин як суб'єкт податкових правовідносин / О. В. Щербанюк. – Чернівці : Рута, 2000. – 280 с.
6. Кучерявенко Н. П. Налоговое право : учебник / Н. П. Кучерявенко. – Х. : Легас, 2001. – 584 с.
7. Основы налогового права : учеб. пособие. / под ред. Н. П. Кучерявенко. – Х. : Легас, 2003. – 384 с.
8. Финансовое право : підручник. / кер. авт. кол. і відп. ред. Л. К. Воронова. – Х. : Фірма "Консум", 1998. – 496 с.
9. Пришва Н. Ю. Відповідальність за порушення податкового законодавства Н. Ю. Пришва // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. Випуск 28 (частина III). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Інститут міжнародних відносин, 2001. – С. 132–141.
10. Конышев Г. А. Кодекс предпринимателя, или что нужно знать налогоплательщику : практическое пособие / Г. А. Конышев. – Мариуполь : Рената, 2003. – 339 с.
11. Будько З. М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна академія держ. податкової служби України; З. М. Будько. – Ірпінь, 2005. – 18 с.
12. Легкова М. Ф. Склад правопорушення в сфері оподаткування як підстава фінансової відповідальності: законодавство Російської Федерації та перспективи України / М. Ф. Легкова // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. – К., 2001. – Випуск 2. – С. 113–123.
13. Легкова М. Ф. Визначення складу правопорушення у сфері оподаткування в контексті світового досвіду / М. Ф. Легкова // Міжнародне економічне співробітництво України (правові проблеми) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / відп. ред. В. Ф. Опришко. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 331–334.
14. Марченко В. Б. Податкове право : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / В. Б. Марченко, М. Ф. Легкова. – К. : КНЕУ, 2004. – 225 с.
15. Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність за податкові правопорушення: проблеми правового регулювання та шляхи їх подолання / Е. С. Дмитренко // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України (економіка, право). – Ірпінь, 2005. – № 3 (30). – С. 165–171.
16. Налоговое право Украины : учеб. пособие. / под ред. Кучерявенко Н. П. – Х. : Легас, 2004. – 488 с.
17. Шаров А. С. Налоговые правонарушения / А. С. Шаров. – М. : Изд-во "Дело и сервис", 2002. – 96 с.

18. Крохина Ю. А. Финансовое право России : учебник для вузов / Ю. А. Крохина. – М. : Норма, 2004. – 704 с.
19. Передернин А. В. Налоговое правонарушение как основание административной ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Тюменский гос. ун-т; А. В. Передернин. – Тюмень, 1997. – 20 с.
20. Передернин А. В. Налоговое правонарушение как основание административной ответственности: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; А. В. Передернин. – Тюмень, 1997. – 183 с.
21. Роздайбіда А. В. Проблема систематизації і класифікації податкових правопорушень / А. В. Роздайбіда // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць. – Донецьк, 2002. – № 1. – С. 93–103.
22. Роздайбіда А. В. Податкове правопорушення як підстава адміністративної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Академія держ. податкової служби України; А. В. Роздайбіда. – Ірпінь, 2003. – 17 с.
23. Стариков Ю. Н. Нарушения налогового законодательства и юридическая ответственность / Ю. Н. Стариков. – Воронеж : ИПФ «Воронеж», 1995. – 284 с.
24. Ефремова Е. С. Ответственность за совершение налоговых правонарушений (актуальные проблемы в свете нового КоАП РФ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Санкт-Петербургский гос. ун-т; Е. С. Ефремова. – СПб., 2003. – 25 с.
25. Ефремова Е. С. Ответственность за совершение налоговых правонарушений: Актуальные проблемы в свете нового КоАП РФ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Е. С. Ефремова. – СПб., 2003. – 175 с.
26. Мещерякова Е. И. Налоговое право и налоговые правонарушения : учеб. пособие / Е. И. Мещерякова. – Воронеж : Воронежский ин-т МВД России, 2000. – 160 с.
27. Николаев А. А. Правовые проблемы ответственности хозяйствующих субъектов за неуплату налогов: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04, 12.00.12 / А. А. Николаев. – М., 1999. – 205 с.
28. Телятицкая Т. В. Административные правонарушения в области налогообложения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Белорусский гос. ун-т; Т. В. Телятицкая. – Минск, 1999. – 20 с.
29. Гончаров А. В. Административная ответственность за правонарушения в сфере налогообложения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Хабаровский гос. техн. ун-т. Дальневосточный юрид. ин-т; А. В. Гончаров. – Хабаровск, 2000. – 23 с.
30. Гончаров А. В. Административная ответственность за правонарушения в сфере налогообложения: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. В. Гончаров. – Хабаровск, 2000. – 169 с.
31. Рейдель Л. Б. Правонарушения в сфере реализации функции налогообложения российского государства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Хабаровский гос. техн. ун-т; Л. Б. Рейдель. – Хабаровск, 2002. – 26 с.
32. Шорохов А. Ю. Административная ответственность за правонарушения в области налогов и сборов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Московская гос. юрид. академия; А. Ю. Шорохов. – М., 2003. – 23 с.
33. Шорохов А. Ю. Административная ответственность за правонарушения в области налогов и сборов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / А. Ю. Шорохов. – М., 2002. – 184 с.
34. Хольченков О. Об'єкт адміністративного проступку у сфері оподаткування / О. Хольченков // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України (економіка, право). – Ірпінь, 2004. – № 3 (25). – С. 119–126.
35. Рыбченко А. Административная ответственность за нарушения законодательства о налогообложении, предусмотренная Кодексом Украины об административных правонарушениях / А. Рыбченко, И. Яценко // Бухгалтерский учет и аудит. – 1996. – № 5. – С. 34–39.
36. Хейлик В. В. Порівняльна характеристика адміністративного правопорушення у вигляді ухилення від сплати податків, зборів (інших обов'язкових платежів) та злочину, передбаченого статтею 148-2 КК України / В. В. Хейлик, Є. В. Фуркаленко // Проблеми права на зламі тисячоліть : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 13 – 14 лютого 2001 р. / [наук. ред. П. І. Гнатенко]. – Дніпропетровськ : Вид-во ІМА-прес, 2001. – С. 460–462.
37. Дудоров О. О., Злочини у сфері підприємництва : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк; за ред. М. І. Хавронюка. – К. : Атіка, 2001. – 608с.
38. Андрушко П. П. Коментар до постанови Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 р. № 15 / П. П. Андрушко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 11 (51). – С. 15–21.

39. Кураш Я. М. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого; Я. М. Кураш. – Х., 1998. – 18 с.
40. Брич Л. П. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні. / Л. П. Брич, В. О. Навроцький; автор вступ. стат. М. Я. Азаров. – К. : Атіка, 2000. – 288 с.
41. Сухов Ю. М. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: проблеми відмежування від суміжних злочинів та кваліфікації за сукупністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Ю. М. Сухов. – К., 2000. – 16 с.
42. Смирнова А. Кримінально-правова характеристика предмета ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів / А. Смирнова // Юридична Україна. – 2006. – № 9. – С. 82–87.
43. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Н. О. Гуторова. – Х. : Видавництво Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
44. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Юридична практика, 2003. – 924 с.
45. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Істина, 2006. – 648 с.
46. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2007. – 1184 с.
47. Глебов Д. А. Налоговые преступления и налоговая преступность / Д. А. Глебов, А. И. Ролик. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 338 с.